

İLKÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA VATANDAŞLIK EĞİTİMİ

Bayramali NAZIROĞLU*

Özet

Son iki yüzyılda vatandaşlık eğitiminin amacı, ulus-devletin varlığını devam ettirmektir. Bugün ise demokratik vatandaşlık eğitimi, artan bir ilgiyle kamusal ve akademik alanın gündemine girmiş, böylece vatandaşlık eğitiminin niteliğine daha fazla önem verilir olmuştur. Dolayısıyla çokkültürcülük, çoğulculuk, çeşitlilik ve hoşgörü gibi güncel kavramlar, geçmişin geleneksel toplum anlayışının yerini almaya başlamıştır. Bu bağlamda din eğitimi ve vatandaşlık eğitimi arasındaki ilişkinin de tüm boyutlarıyla ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Türkiye’de din öğretimi programlarında vatandaşlık eğitimini doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren pek çok husus bulunmaktadır. Bu yüzden bu çalışmada biz “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programı”nda vatandaşlık eğitimi konusunun ne şekilde ve hangi bakış açısıyla ele alındığını incelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık Eğitimi, Din Eğitimi, ideal vatandaş.

Citizenship Education in the Primary Education Program of the Course of Religious Culture and Knowledge of Ethics

Abstract

In the last two centuries, the purpose of citizenship education was to maintain the existence of the nation-state. Today, however, democratic citizenship education comes into question of public and academic realms with an increased interest. Thus, it is taken heed of what must be the qualification of citizenship education. The ideas such as multiculturalism, pluralism, diversity and tolerance replace the understanding of the traditional society. In this context, the need of necessity of review the relationship between religious and citizenship education has emerged. There are many points in Turkey, that concern citizenship education directly or indirectly in religious teaching syllabus. In this essay, we will attempt to explore how and in which way the topic of citizenship education is addressed in the curriculum of Religious Culture and Knowledge of Ethics in Primary Education.

Key Words: citizenship education, religious education, ideal citizen

* Dr., OMÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, bayramali53@hotmail.com.

Giriş

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde ardı ardına yaşanan uzun, yorucu ve yıkıcı bir dizi savaşın ardından kaybedilmiş büyük topraklar, iyice yoksullaşmış bir halk ve tamamıyla çökmüş bir devlet sisteminin kalıntıları üzerinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti devleti, memleketin yaşadığı bu çok boyutlu travmayı onarmak ve böylesi ağır çöküşlerle bir daha karşılaşmamak için eğitimden siyasete, ekonomiden toplum düzenine, dinden kültüre kadar pek çok alanda bir dizi yapısal inkılâplara girişmiştir. Bu inkılâplar ve inkılâpları doğuran düşünce yapısı, daha sonraki süreçte Türk eğitim sisteminin temel felsefesini oluşturmuş; bu doğrultuda Cumhuriyet ilan edildikten sonra ülkede eğitim alanında ciddi reform çabaları ortaya konulmuştur.

Osmanlı Devleti'nde eğitim anlayışı, özellikle siyasi alanda gerileme başladıktan sonra müspet ilimler aleyhinde gelişmiş, buna karşın sağlıklı bir din eğitimi anlayışı da oluşturulamamıştır. Dahası Osmanlı eğitim sistemi, çeşitli nedenlerle devletin refah ve selametine sağlayacak insan gücünün yetişmesi için yeterli bir kaynak da olamamıştır. Osmanlı Devleti'nin sürekli zayıflamasına ve batıdaki ulus devletlerle rekabet edememesine sebep olarak devletin, 'Sultan'ın kişisel yönetimiyle özdeşleşmesini ve Osmanlı Devleti'nin İslami kökeninin ilerlemeye mani olmasını gören dönemin seçkinleri, özellikle bu iki ana unsuru değiştirme arzusunda olmuşlardır.¹ Nitekim XX. yüzyılın başında, iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası ile Türk modernleşmesine ivme kazandıran Cumhuriyet'in kurucu idarecileri, devletin eğitim sisteminin millileşmesi gerektiğini düşünmüşler ve ulusçuluk fikrini yeni nesle aktarmak için ciddi bir arayış içine girmişlerdir.² 1919-1923 yılları arasında bir yandan Kurtuluş Savaşı organize edilirken bir yandan da uluslararası etkileşimler, ideolojik ve siyasal yaklaşımlar gölgesinde "Türk Milleti'nin kendi kaderini tayin hakkı" şekillenirken çizilen topraksal, kültürel ve siyasal sınırlar, yeni devletin Osmanlı-Müslüman anlayışı yerine

¹ Fuat Keyman & Ahmet İçduygu, "Vatandaşlık, Kimlik ve Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye'de Vatandaşlık*, F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 6.

² Bkz., Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, İstanbul 1991, s. 225.

Türk-Müslüman ya da Türk-Çoğunluk anlayışını benimseyeceğini göstermekteydi.³

Bu şartlarda kurulan yeni Cumhuriyet'in ilk idarecileri, eğitimde temelden bir felsefe değişikliğine gitmeyi zaruri görmüş ve bu yolda hızlı ve etkili adımlar atmışlardır. Bu dönemde eğitimin 'dini mi' yoksa 'milli mi' olması gerektiği konusunda yapılan tartışmalar, uzun sürmeden milli eğitim lehine neticelenmiştir. Zira Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal, daha Kurtuluş Savaşı yıllarında 'milli' eğitimden yana olduğunu beyan etmiştir.⁴ 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla memlekette faaliyet gösteren bütün okullar Maarif Vekâleti'ne bağlanmış, ardından din ağırlıklı eğitim veren medreseler ilga edilmiştir. İlerleyen yıllarda yapılan eğitim reformlarında din ve din eğitimi, okullardan uzaklaştırılmış⁵; Cumhuriyet'in aydın insanını yaratma çabaları, dinden bağımsız bir eğitim anlayışının yerleşmesine felsefi ve siyasi zemin hazırlamıştır.⁶

Çok partili hayata geçilmesiyle beraber oluşan demokratik ortam, din eğitimine yönelik taleplerin yeniden kabul görmesine neden olmuştur. İlk olarak CHP kurultaylarında ve TBMM'de, din eğitiminin okula dönüşü için çeşitli tartışmalar yapılmış ve olumlu yönde görüşler ortaya çıkmıştır. 1949 yılında program dışı olarak ilkokul 4 ve 5. sınıflarda okutulmaya başlanan din dersleri, 1950'de program içine alınmıştır. 1956 yılında ortaokul müfredatlarına, 1967 yılında da lise müfredatlarına isteğe bağlı din dersi konulmuştur.⁷ 1980'li yıllara kadar seçmeli ders olarak okutulan din dersi, 1982 Anayasası'yla ahlak dersiyle birleştirilip zorunlu hale getiril-

³ Özlem Kaygusuz, "Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri; Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 2005, c. LX, sayı: 2, s. 209.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001, s. 308.

⁵ Bkz., Halis Ayhan, "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, Özel Sayı (Cumhuriyet'in 75. Yılına Armağan), s. 250; Suat Cebeci, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye'de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, 1996, ss. 106, 121. Türkiye'de din eğitiminin tarihsel gelişimi üzerine ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Koç, "Türkiye'de Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2000, sayı: 7, ss. 277-334.

⁶ Din dersleri, 1927'de ortaokullardan, 1931'de şehir ilkokullarından ve 1939 yılında da köy ilkokullarından tamamen kaldırılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Recai Doğan, "1980'e Kadar Türkiye'de Din Öğretimi Program Anlayışları", *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, MEB Yayınları, Ankara 2003, ss. 611-646.

⁷ Recep Kaymakcan, "Türkiye'de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler", *EKEV*, Ankara 2006, c. X, sayı: 27, s. 23; Doğan, a.g.t., ss. 617-619.

miş; dersin zorunlu olması bazı çevreler tarafından askeri erkin gericiliğe bir tavizi olarak değerlendirilmiştir.⁸

Bu değerlendirmeler, din derslerinin pedagojik olarak tartışılmasının ve geliştirilmesinin önüne geçmiş, dersin siyasal ve ideolojik eleştirilerle sürekli gündemde kalmasına yol açmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda bu değerlendirmeler çerçevesinde din derslerinin içeriğinin sürekli olarak değiştirildiğini hatırlarsak, bu gerçekliği daha iyi anlamak mümkün olabilir. Oysa Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri, sadece din dersleri olmanın ötesinde anlam ve içeriğe sahiptir. Gerek müfredatlarda gerekse ders kitaplarında seçilen (veya dışarıda tutulan) konular ve bu konuların sunumunda kullanılan dil de bu tezi desteklemektedir. Bu bağlamda din derslerinin, devletin resmi vatandaş tasavvuru doğrultusunda yapılandırılan ve bir nevi bu uğurda araçsallaştırılan bir mekanizmaya dönüştürüldüğünü ileri sürmek abartılı bir yargı olmayacaktır.

76 | db

Bu yüzden bu makalede Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri sürekli olarak tartışılan ve devletin vatandaş kimliğini inşa ederken kendisinden faydalanıp faydalanamayacağı üzerinde bir türlü uzlaşmaya varılmayan din olgusunun eğitim aracılığı ile çocuklara aktarılmasının, 2006 yılında hazırlanan ve bir sonraki eğitim-öğretim yılında yürürlüğe giren; 2010 yılının sonunda önemli oranda değiştirilen ilköğretim programına yansımaları ele alınacaktır. Bu bağlamda önce program, kısaca tanıtılacak, ardından ideal vatandaş için programın amaçlarının nasıl şekillendirildiğine değinilerek müfredatta yer alan vatandaş bilinçlendirme alanları üzerinde durulacaktır.

A. İlköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretim programı

Örgün eğitimde uygulanacak 'din öğretimi' programları, 1980'li yıllara kadar yüzeysel olarak hazırlanmıştır. Okutulacak konular, ana hatlarıyla belirlenmiş, ayrıntılar ders kitaplarına bırakılmıştır. Programlar, 1980'li yıllardan sonra ise, hem eğitim bilimlerinde hem de din eğitimi ve öğretimi alanında ortaya çıkan yeni gelişmelere paralel olarak daha nitelikli hale gelmiş ve pedagojik bir yaklaşımla hazırlanmıştır. Programları hazırlayanlar, 1980'li yıllara kadar 'Niçin din öğretimi?' sorusuna cevap ararlarken, o yıllardan

⁸ Bkz., Cebeci, a.g.e., ss. 129-130.

sonra ‘Nasıl bir din öğretimi?’ sorusunun cevabını bulmaya yönelmişlerdir.⁹

Türkiye’de şu anda uygulanmakta olan programın tam adı, ‘İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu’dur.¹⁰ “Dinin temel kaynakları dikkate alınarak İslam’ın kök değerleri çerçevesinde mezheplerüstü ve dinler açılımlı” şeklinde ifade edilen bir anlayışla hazırlandığı belirtilen programda, din hakkında sağlıklı bilgi sahibi olan ve temel becerileri gelişmiş bireyler yetiştirilerek milli eğitimin temel amaçlarına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Programın hazırlanmasında iki temel yaklaşım kullanılmıştır: Bunlardan birisi, ‘eğitimsel yaklaşım’; diğeryse, ‘dinbilimsel yaklaşım’dır. Eğitimsel yaklaşım çerçevesinde yapılandırıcılık, çoklu zekâ, öğrenci merkezli öğrenme gibi yaklaşımlar dikkate alınmıştır. Dinbilimsel yaklaşım çerçevesinde ise gerek İslam dini gerekse diğer dinler hakkındaki bilgilerin sunulmasında bilimsel ve araştırmaya dayalı bilgiler ön planda tutulmuş, dinin asıl kaynaklarında yer almayan bilgilerden uzak durulmuştur. Bu bağlamda İslam dinine ait bilgilerin Kur’an ve Sünnet’e dayalı olması ve herhangi bir mezhebin spesifik görüşlerini yansıtmamasına dikkat edilmiştir.¹¹

Programda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretiminin gerekliliği konusunda *antropolojik-insani, toplumsal, kültürel, evrensel, felsefi ve hukuki* temellendirmelere yer verilmiştir.¹² Böylece bu dersin okullarda niçin öğretilmesi gerektiği hususunda kafalarda oluşabilecek sorulara yanıt oluşturulmaya çalışılmıştır. Programda özellikle üzerinde durulan beş temel husus vardır. Bunlar, insana saygı, düşünceye saygı, hürriyete saygı, ahlaki olana saygı ve kültürel mirasa saygı olmak üzere ilkesel bazda ele alınmıştır.¹³ Programın insan haklarını ve demokratik düşünceyi önceleyen yapısını en belirgin

⁹ Doğan, a.g.t., s. 630.

¹⁰ Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010. Talim Terbiye Kurulu’nun 28.12.2006 tarih ve 410 sayılı kararıyla kabul edilen ve 2007-2008 öğretim yılından itibaren uygulanan programda, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü’nün 20.12.2010 tarih ve 2748 sayılı teklif yazısı üzerine Talim Terbiye Kurulu’nun 30.12.2010 tarih ve 328 sayılı kararıyla bazı değişiklikler yapılmış ve program, son haliyle 2011-2012 öğretim yılında uygulanmaya başlanmıştır. Bundan sonra bu programdan *2010 İlköğretim Programı* şeklinde söz edilecektir.

¹¹ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, ss. 9-11.

¹² Geniş bilgi için bkz., MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı* ss. 6-7.

¹³ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, ss. 3-4.

ifadelerle ortaya koymayı hedefleyen bu ilkeler, demokratik vatandaşlık eğitimi konusunda uluslar arası arenada meydana gelen gelişmelerin programdaki izdüşümleri olarak göze çarpmaktadır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı, genel amaçlar, öğrenme alanları, kazanımlar, etkinlik örnekleri ve açıklamalar kısmından oluşmaktadır.¹⁴ Programda öğrencilerin bilgi, beceri ve kazanımlarının neler olacağı açıkça belirtilmiştir. Programın genel amaçlar başlığı altında *bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel ve evrensel* açıdan öğrencilerden beklenen hedef davranışlar, madde madde sıralanmıştır.¹⁵ Programda, 4. sınıftan 8. sınıfın sonuna kadar öğrenciye verilecek bilgiler, 6 öğrenme alanına ayrılmıştır. Bunlar; 'İnanç', 'İbadet', 'Hz. Muhammed', 'Kur'an ve Yorumu', 'Ahlak' ve 'Din ve Kültür' öğrenme alanlarıdır.¹⁶

Program, insan hakları ve vatandaşlık, özel eğitim, rehberlik ve psikolojik danışma ve sağlık kültürü ara disiplinleriyle ilişkilendirilmiştir.¹⁷ Programda dersin kendi kazanımı yanında belirtilen ara disiplinle ve Atatürkçülükle ilgili kazanımlar da tek tek ifade edilmiştir. Her bir sınıfta öğrencilere verilecek kavramlar ve kazandırılacak değerler belirlenmiştir.¹⁸ Daha sonra da göreceğimiz gibi bu kavram ve değerlerin önemli bir bölümü 'iyi vatandaş'ı tarif eden kavramlardan ve onda bulunması gereken nitelikleri ifade eden kişilik değerlerinden oluşmaktadır. Hedefleri mümkün olan en iyi düzeyde gerçekleştirmek ve eğitimde verimliliği arttırmak için sunulan 'etkinlik örnekleri', programın öğretmenlere kolaylık sağlayan ve yol gösteren önemli bir unsurdur. Ayrıca her bir konuyla ilgili çeşitli 'açıklamalar' yapılmak suretiyle programın hedeflenen ölçüde kentte, köyde, doğuda, batıda tüm yurttan ve her okulda bütünlük içinde verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece programın merkezîyetçi yapısı, milli eğitim sisteminin yapısal konumuna uygun olarak teşekkül ettirilmiştir.

B. 'İdeal vatandaş' açısından programın amaçları

Yukarıda da ifade edildiği gibi programın genel amaçları beş kategoride ele alınmıştır. Bunlar *bireysel, toplumsal, ahlaki, kültürel*

¹⁴ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 12.

¹⁵ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 12-13.

¹⁶ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 14-18.

¹⁷ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 19-20.

¹⁸ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 22-24.

ve *evrensel* amaçları ifade eden kategorilerdir.¹⁹ Programda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi aracılığıyla, öğrencilerde bireysel açıdan kazandırılacak hedef davranışlar, 12 maddede ele alınmıştır.²⁰ Bu hedef davranışlara bakıldığı zaman, özgürlükçü ve liberal bir yaklaşımın benimsendiği görülür. Örneğin öğrencilerin inanma ve yaşama özgürlüğüne vakıf olabilmelerine, dini inanç ve ibadetleri başkalarının istismarına imkân vermeden kullanabilmelerine, dinin emirleriyle toplumsal beklenti ve alışkanlıkları ayırt edebilmelerine ve inançlarıyla mutlu ve barışık olabilmelerine yapılan vurgular, onların bireysel, özgür ve bağımsız bir din anlayışı elde etmeleri için belirlenmiş hedef davranışlardır. Bireysel açıdan ortaya konulan ve dinin, temel kaynaklarından öğrenilmesini, İslam dini ile bilim arasında uyum olduğunun bilinmesini, doğru bilgiyle batıl inanç ve hurafelere dayalı bilgi arasında ayırım yapılmasını öngören hususlar, öğrencilerin rasyonel din anlayışı edinmelerine katkı sağlamayı hedefleyen bir bakış açısını sergilemektedir.

Öğrencileri toplumsal açıdan, öteki dinlerin ve din mensuplarının farkına vardırılmayı hedefleyen program, bunu, öğrencilerin farklı dini anlayış ve yaşayışları, sosyal birer olgu olarak kabul etmelerini sağlayarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Program, bu amaca yönelik olarak hoşgörülü olmayı ön plana çıkarmakta; böylece olumsuz dini tutumları önleme ve çoğulcu toplum anlayışını benimsetme yoluna gitmektedir.²¹ Bu şekilde Türk toplumun etnik, dinsel, mezhepsel, siyasal ve ideolojik farklılıklarına karşı takınılacak tavrın çerçevesi çizilmekte ve barış ve güven dolu bir toplum idealine doğru güçlü bir adım daha atılması hedeflenmektedir.

Programın bir diğer amacı da ahlaki açıdan bireyleri makbul vatandaş yapmaktır. Burada amaç, yalnızca ahlaki değerlerin bilgisine vakıf olmak değil; bu bilgileri içselleştirmektir. Bilgi, inanç ve davranış bütünlüğü içinde ahlaki davranışları içselleştirmek ve ahlaki olan her davranışa saygı duymak zorunluluğunu bilen öğrenci için, bu davranışları geliştirme hususunda inanç ve ibadetlerin pozitif etkisinden yararlanmak, doğru bir yaklaşım tarzı olarak sunulmaktadır.²²

¹⁹ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 12-13.

²⁰ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 12-13.

²¹ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 13.

²² MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 13.

Kültürel açıdan programın amaçları, bu dersin biraz da Türk kimliğiyle ilişkilendirilmesi üzerine odaklanmıştır. Buna göre öğrenci dini, kültürün bir ögesi olarak bilecek; kültürü oluşturan diğer unsurlardaki din etkisinin farkında olacak, nesilden nesile değişen anlayış farklılıklarını doğru bilgi aracılığıyla sükûnetle karşılayacaktır. Doğal olarak burada Türk kimliğiyle İslam arasındaki ilişkileri ve Türklerin İslamiyet'e katkılarını öğrenen öğrenci, bu şekilde hem milliyetinin değerini anlayacak hem de kültürel çatışmalara karşı kendine tarihsel dayanaklar bulacaktır. Dini ve milli bayramların, milleti birleştiren temel değerler olduğunu kavramak da, bu başlık altında zikredilen amaçlar arasında yer almaktadır.²³

Bireysel amaçlarda vurgulanan hoşgörü anlayışı, programın evrensel amaçlarının da temel hareket noktasını teşkil etmektedir. Programda, öteki dinler hakkında temel bilgilerin verileceği ve böylece öğrencilerin, o dinleri, temel özellikleriyle tanıyacakları; dolayısıyla mezkûr dinlere karşı hoşgörülü ve anlayışlı bir tavır takınabileceklerine işaret edilmektedir. Öğrenci, evrensel insani değerlerle İslami değerler arasında herhangi bir farkın bulunmadığını, daha doğru bir ifadeyle İslami değerlerle evrensel insani değerlerin örtüştüğünü kavrayacaktır.²⁴

Görüldüğü gibi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, salt bir din öğretiminden çok daha geniş bir vizyon ortaya koymaktadır. Bireyi, içinde yaşayacağı topluma, kültüre ve evrensel dünyaya en iyi şekilde hazırlamak; dini, eğitim sistemi ve toplum için problemleri alan olmaktan çıkarıp ulusal değerler içinde eritme ve Cumhuriyet değerleriyle kaynaştırma amacı, programın genel anlayışı olarak karşımıza çıkmaktadır.

C. Programda 'ideal vatandaş'ı bilinçlendirme alanları

Türk eğitim sisteminin genel felsefi yapısına bakınca, öncelikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1980'li yıllara kadar ulus-devlet inşasına dayalı bir eğitim sistemi anlayışının mevcut olduğu; bu yıllardan itibaren ulus-devletin yeniden konsolidasyonuna gidildiği görülmektedir.²⁵ Her iki dönemde de ulus-devlet anlayışı, Cumhuriyet Dönemi'ndeki eğitim hareketlerini şekillendiren başat faktör-

²³ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 13.

²⁴ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 13.

²⁵ Füsün Üstel, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 328.

dür. Bugün ise küreselleşme süreci, Avrupa Birliğine entegrasyon çabası, iletişim sınırlarının daralması, halkın eğitim seviyesinin yükselmesi, sivil toplumun güçlenmesi gibi bir dizi fiili gelişmenin zorlamasıyla evrensel ve anayasal vatandaşlık bilinci gelişmiş ve insan haklarına dayalı vatandaş yetiştirecek bir eğitim sistemi anlayışına doğru yavaş yavaş yol alınmaya başlanmıştır. Nitekim son programlarda ulus, vatan, millet, devlet, düşman, savaş, savunma, saldırı, ordu, tehlike gibi geleneksel vatandaşlık anlayışlarını çağrıştıran kavramların ders kitaplarında frekansları azalmaya; insan hakları, sivilite, hak, hürriyet gibi kavramların frekansları ise artmaya başlamıştır.²⁶ Ancak yine de geleneksel vatandaşlık anlayışının izlerini çoğu derste görmek mümkündür.

Bu durum, din derslerine de yansımıştır. Din öğretimi programlarında 'laiklik', 'Atatürkçülük' gibi devleti ve resmi ideolojiyi gündemde tutacak söylemler programda öne çıkmaya devam etmektedir. Bu bağlamda programın öğrenme alanları dikkatle incelenmeye muhtaçtır. Özellikle programın 'Din ve Kültür' başlıklı öğrenme alanı, 'ideal vatandaş'ın oluşmasına katkı sağlayacak bir çerçevede şekillendirilmiştir. Programda üzerinde önemle durulan aile kaynaklı sadakat bilinci, aileden vatan ve millete uzanan fedakârlık bilinci, Türklük bilinci, kültür ve laiklik bilinci ile evrensel din anlayışı bilinci, bu çerçeveyi dolduran temel konulardır.

1. Aile Bilinci: Ailenin korunmasını Anayasayla güvence altına alan ve aileyi Türk toplumunun temeli kabul eden Cumhuriyet Türkiye'si için bu kurum, baştan beri hayati önemini muhafaza etmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki eğitim uygulamalarına damgasını vuran Hasan Âli Yücel, iyi insan ve iyi vatandaş olabilmek için, ferdin iyi evlat, iyi ana-baba ve iyi kardeş olmasının ahlaki bir zorunluluk olduğunu ifade etmişti.²⁷ Nitekim Cumhuriyet tarihi boyunca genelde bütün eğitim sistemi ve özelde vatandaşlık dersleri, aile kurumunu, devletin istediği vatandaş profili doğrultusunda ele almıştır. Bu bağlamda toplumsal yapıyı şekillendirmek için uyumlu, sorumluluk sahibi ve fedakâr bir aile yapısı oluşturma düşüncesi ön plana çıkmıştır.²⁸

²⁶ Esin Ertürk, *Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, ss. 178-181.

²⁷ Bkz., Birol Caymaz, *Türkiye'de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 51.

²⁸ Üstel, *a.g.e.*, ss. 16-17.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde de aileye ve aile kurumuna önemli bir yer tahsis edilmiştir. Bu bağlamda 4. sınıf programının “Din ve Kültür” öğrenme alanındaki ünite başlığının ‘Aile ve Din’ olduğunu görmekteyiz. Bu üniteni açılımı altı başlıkta şu şekilde verilmiştir: 1. *Aile Toplumun Temelidir*, 2. *Anne ve Babam Benim İyiliğimi İster*, 3. *Kardeşlerimle İyi Geçinirim*, 4. *Ailemizde Birbirimize Saygı Gösterir, Yardım Ederiz*, 5. *Aile İçi İlişkilere Yönelik İslam’ın Öğütleri*.²⁹ Başlıkların yargı ya da tembih bildiren ifade öbeklerinden seçilmesi, elbette program için önemli bir anlama sahiptir. Bu şekildeki ifadeler, ünite içeriğinin doğal ve zaruri davranışlardan oluştuğuna işaret etmekte ve öğrencilerin bilinçaltılarında konunun doğallığı ve sorgulanamazlığı gibi hususlarda kalıcı izler bırakmaktadır. Böylece din eğitimi aracılığıyla vatandaşlık eğitimine sağlanacak katkı, aile kurumu özelinde azami düzeye çıkarılmaktadır.

Ünitenin kazanımlarına bakıldığında³⁰, bu üniteye ilk olarak ailenin önemi ve dinin aileyi korumaya gösterdiği özeni öğretmenin amaçlandığı görülmektedir. Üniteye göre öğrenciler, bu öğrenme alanıyla genel olarak aileye sahip olmanın değerini, birey ve toplum için ailenin önemini anlamalı ve anne-babaların daima çocuklarının iyiliğini istediğini fark etmelidirler. Konuya dini temellendirme yapmak için İslam dininin anne, baba ve büyüklere saygıya yönelik öğütlerini öğrenmeyi öneren program, kardeşler arası ilişkilerinin önemine vurgu yapmayı da ihmal etmemektedir. Program, ayrıca bireylerden, yardımlaşma ve dayanışma bilinciyle aile içindeki sorumluluklarının farkında olmalarını ve aile içi sorunlara birlikte çözüm üretmelerini istemektedir.

Aileye verilen geleneksel önem programda aynen yer almakla beraber, ülkenin gündemi meşgul eden güncel ailevi sorunlara karşı yetkililerin öğrencilerde duyarlılık geliştirme kaygısı güttüğü de anlaşılmaktadır. Şöyle ki; üniteyle ilgili açıklamalarda kadına ve çocuğa karşı şiddet ve ayrımcılık ve her türlü istismara karşı öğretmenler uyarılmakta ve bu konulara vurgu yapılması istenmektedir. Sınıf içi anlayış ve dayanışmayı tesis edecek ve öğrenci psikolojisini koruyacak şekilde hareket etmesi istenen öğretmenin, öğrencilerin ailelerinde çeşitli sorunları (şiddet, boşanma gibi) olabileceğini göz önünde bulundurması da istenmektedir.³¹ Bu da, öğrencinin, bu-

²⁹ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 77.

³⁰ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 41

³¹ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 41.

lunduğu sınıf içinde kendisini değerli bir üye telakki etmesine vesile olacak psikolojik bir tavidir. Açıklamalarda öncelikle verilecek değerler olarak; sevgi, saygı, güven, aile birliğine önem verme, dayanışma, şefkat, paylaşma, özveri, hoşgörü, anlayış, sorumluluk ve duyarlılık olarak ifade edilmektedir.³² Bu değerler, vatandaşlığın başlangıç kurumu olarak değerlendirilen³³ ailenin, vatandaşlık eğitiminin hedefleriyle uyumlu olacak şekilde oluşturulmasını kolaylaştıracak değerlerdir.

2. Vatan/Millet Bilinci: Programda vatandaşlık eğitimi için önemli olan bir diğer alan da vatan ve millet gibi kişiye kimlik bilinci kazandıran kavramların öğretime konu yapıldığı alanlardır. Vatan ve millet kavramları, ulusçuluk düşüncesinin güçlenmeye başladığı dönemlerden itibaren vatandaşlık tartışmalarının merkezindeki yerini muhafaza etmektedir. Üstel, değişik bağlamlarda farklı farklı anlamlar yüklenen her iki kavramdan da ‘devlet’le beraber vatandaşların sadakatlerinin üç boyutu olarak bahsetmektedir. Değer yüklü bir anlama sahip olan vatan, ‘ülke’nin eşanlamlısı olarak kullanılan ve ulus-devletin sınırları içinde yer alan toprakları ifade etmektedir.³⁴ Millet ise soy, dil, kültür, tarih ve bazen de din birliğine sahip olan kimselerin oluşturduğu topluluktur.³⁵ Bu bağlamda Türk eğitim sistemi için, vatan ve millet kavramının ve taşıdıkları manevi değerlerin, öğrencilerin duyu ve düşünce dünyalarına kazınması, vatandaşı, ulus-devlete bağlamanın zorunlu bir yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla öğretim programlarında ve ders kitaplarında bu iki kavrama sıklıkla rastlanmasını, bu zorunluluğun somut bir göstergesi olarak değerlendirmek mümkündür. Nitekim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinde de bu iki kavrama ve içerdikleri anlamlara genişçe yer verilmektedir.

Beşinci sınıf programının “Din ve Kültür” öğrenme alanındaki ünite başlığı “Vatanımızı ve Milletimizi Seviyoruz” şeklindedir. Ünite açılımında alt başlıklar şu şekilde ifade edilmiştir: 1. Vatan ve Millet Kavramlarını Öğreniyoruz, 2. Biz Vatanımızı ve Milletimizi Çok Severiz, 3. Bu Vatanda Hepimiz Bir Milletiz, 4. Manevi Değerlerimizi

³² MEB DÖGM, 2010 İlköğretim Programı, s. 41.

³³ Bkz., Nükhet Sirman, “Aile Yoluyla Vatandaşlığın Kuruluşu” Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık, F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 161-196.

³⁴ Üstel, a.g.e., ss. 95-111.

³⁵ Furkan Şen, Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet, Yargı Yayınevi, Ankara 2004, ss. 54-57.

*Koruyup Saygı Gösteririz. (Bayrağımıza ve İstiklal Marşı'mıza Saygı Duyarız; Gazilerimize Saygı Gösterir, Şehitlerimizi Rahmetle Anarız; Askerlik Yapmak Vatan Borcumuzdur), 5. 'Yurtta Barış, Dünyada Barış' Temel İlkemizdir.*³⁶

İfadeler diğer ünitelerde olduğu gibi birincil şâhısa ait sahiplenici önermelerden seçilmiştir. Ünitenin açıklamalar kısmında dile getirilen ifadeler, öğrencileri, vatana karşı sorumluluk sahibi yapmayı planlamaktadır. Öğretmenlerin konuları işlerken özellikle “millet olma, birlik ve beraberlik, vatanın bütünlüğü, vatan ve millet için çalışmanın önemi vb.” duyguları öğrencilere kazandırmaları gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, millî birlik ve beraberliğimizi güçlendirici ve sevgi, saygı, dostluk bağlarını pekiştirici olan vatan, millet, bayrak, şehitlik, gazilik gibi millî değerlerin öğrenciler tarafından benimsenmesine özen gösterilecektir. Bu bağlamda öğrencilere verilecek değerler; başta Atatürk olmak üzere Türk büyüklerine saygı, vatanseverlik, çalışkanlık, tarihsel mirasa duyarlılık, sorumluluk, dostluk ve kardeşlik, saygı ve sevgi, bayrağa ve İstiklal Marşı'na saygı, fedakârlık ve minnet olacaktır.³⁷

84 | db

Millî ve dini bayramlar konusu aynı sınıfın ahlakla ilgili öğrenme alanında yer alan “Sevinç ve Üzüntülerimizi Paylaşalım” ünitesinde de benzer retorikle işlenmektedir. Burada da toplumsal birlik ve beraberlik açısından bu bayramların önemi, öğrencileri, dayanışmacı toplumun birer üyesi yapacak şekilde kodlanmıştır.³⁸ ‘Vatanımız’ ve ‘milletimiz’ vurgusu, ulus-devlet anlayışının bir yansıması olmakla birlikte devlet-baba anlayışıyla devlete yüklenen kutsiyet ve yücelik düşüncesinin de bir çeşit tezahürüdür. Programdan da anlaşılacağı gibi vatandaşın, devlet ve devletin kurumsal değerlerine karşı tam bir fedakârlık ve bağlılıkla sadakati öğrenmesi istenmektedir.

Bu bölümde değinilmesi gereken bir diğer husus da askerliğe yüklenen kutsallıktır. Bu kutsallıkla, Türk milletinin askerlikle özdeşleştirilmesi sağlanmakta; asker-millet anlayışı öğrencilerin zihinlerine işlenmekte ve öğrencilerden, askerliği bir ideal haline getirmeleri beklenmektedir. Bu beklenti, şehitlik ve gazilik kavramlarının kutsiyet kodları öne çıkarılarak somut değerler haline getirilmektedir. Programda askerlik, vatandaşlık ödevi olmaktan öte bir

³⁶ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 77.

³⁷ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 47.

³⁸ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, ss. 46, 77.

vatan borcu olarak telaffuz edilmektedir.³⁹ Böylece askerliği öne çıkaran geleneksel vatandaşlık söylemi, programda güçlü bir şekilde yerini almaktadır.

Programda Türk büyüklerine karşı saygı göstermek, vatanseverliğin bir yansıması olarak değerlendirilmekte; tarihte şan ve şöhret sahibi olmuş kişiler aracılığıyla ulusal aidiyet bilinci somutlaşmaktadır. Ayrıca vatan sevgisi, vatan için canını dâhil her şeyini vermeyi makul konuma getiren bir araç olarak göze çarpmaktadır. Öğrencinin vatan sevgisi şuuruna kavuşturulması ile Cumhuriyet'in temel ideallerinden biri olan kaynaşmış anlayışına bu şekilde katkı sağlanmaktadır.

3. Türklük Bilinci: Türkiye Cumhuriyeti, vatandaşlarını Türklükleriyle gurur duyacak bir eğitimden geçirmeyi rejimin temel felsefesi haline getirmiştir.⁴⁰ Bu felsefe doğrultusunda okul programlarında Türklerin uygarlık tarihindeki üstün yerlerine sık sık atıflar yapılmış; onların medeniyete yüksek katkıları, eşsiz ahlaki ve insani nitelikleri, cesaret ve özgüvenleri her Türk çocuğu için birer ideal haline getirilmiştir.⁴¹ Türklerin dinsel inanışları da üstün nitelikli, rasyonel, bilimsel, mantığa ve akla uygun olarak betimlenmiş; inanç sistemleri, her zaman övgüye mazhar görülmüştür. Bu bağlamda özellikle dinle ilgili derslerde Türk milletinin mensubu olduğu dinlere kazandırdığı değerlerden övgüyle söz edilmiştir.

Nitekim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 6. sınıf programının “Din ve Kültür” öğrenme alanındaki ilgili üniteye adını veren “İslamiyet ve Türkler” başlığı bu açıdan incelenmeye değerdir. Ünitenin açılımında verilen alt başlıklar da görüldüğü gibi tarihsel bilgi mahiyetinde olan veriler, duygusal bir dille ele alınarak şu şekilde ifade edilmiştir: 1. *Türklerin Müslüman Oluşu*, 2. *Türkler Arasında İslam'ın Yayılmasında Etkili Olan Bazı Şahsiyetler (Ebu Hanife, Matürîdî, Ali er-Rıza, Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Ahi Evran, Hacı Bektaş Veli, Mevlânâ Celâleddin-i Rumi)*, 3. *Türklerde Peygamber ve Ehl-i Beyt Sevgisi*, 4. *Türklerin İslam Medeniyetine Katkıları*, 5. *Türklerin Bilime Katkıları*.⁴²

Bu ünite de öğrencilerden, Türklerin Müslüman oluşunu ve İslam'ın Türkler arasında yayılmasında etkili olan şahsiyetleri; kültü-

³⁹ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 47.

⁴⁰ Üstel, a.g.e., ss. 294-295.

⁴¹ Üstel, a.g.e., s. 111.

⁴² MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 77.

rümüzde, dilimizde, edebiyat, örf ve âdetlerimizdeki dinî öğeleri bilmeleri istenmektedir. Böylelikle programda, din öğretiminin milliyetçi duygular için önemi ön plana çıkmakta ve Türk-İslam sentezi muhafaza edilmektedir. Ünitenin açıklamalar kısmında, “*Konular işlenirken öğrencilere farklılıkların birer zenginlik olduğu fark ettirilecek ve bir arada yaşama bilinci kazandırılmaya çalışılacaktır.*” denilmekte; bu bağlamda Türk kimliği dışında herhangi bir kimlikten bahsedilmemektedir.⁴³ Anayasal anlamda Türk kimliğinden başka üst kimlik tanınmamış olması da, bu anlayışın programlara aynen yansımaları zorunlu hale getirmektedir.

Ünitede çocuklara bilimsellik, hoşgörü ve Türk büyüklerine saygı olmak üzere üç temel değer aşılama hedefi olarak öngören program, böylece Türk ve İslam kimliğiyle bilimsellik ve hoşgörü arasında önemli bir yakınlık tesis etmektedir. Bir yandan farklılıklara saygı istenmesi, diğer yandan da bu farklılıkların neler olduğuna dair bir izahat getirilmemiş olması bilimsellikte tezat bir durum gibi görünebilir. Ancak burada bilimsellikte verilmek istenen mesaj, daha çok Türklerin inanç yapılarında hurafe ve batıl itikatlara yer olmadığı mesajıdır. Öğrencinin, Türklerin Müslümanlaşma süreçlerini araştırmasını ve Türkler arasında İslam’ın yayılmasında etkili olan şahsiyetleri tanımasını isteyen program, Türklerin, İslam medeniyetine ve bilime olan katkılarından bahsederken İslamiyet’in Türk kimliğine herhangi bir katkısının olup olmadığını belirtmemiştir.⁴⁴

86 | db

Hız. Peygamber ve Ehlîbeyt’e karşı sevgi oluşturma temelli bir yaklaşıma sahip ünite, Ehlîbeyt bağlılığını mezheplerinin vazgeçilmez itikadî esaslarından biri olarak benimseyen Alevi topluma yönelik bir açılım göze çarpmaktadır. Nitekim Ahmet Yesevî, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran gibi Alevi toplumu için önem arz eden şahsiyetler de bu açılım doğrultusunda programa dâhil edilmiştir.⁴⁵ Sünnî İslam’a ve onun öngördüğü din anlayışına dayandığı iddiasıyla eleştirilere⁴⁶ ve hukuki davalara konu olmasına⁴⁷ karşın

⁴³ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 53.

⁴⁴ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 53.

⁴⁵ MEB DÖGM, 2010 *İlköğretim Programı*, s. 77.

⁴⁶ Konuyla ilgili eleştiriler için bkz., Emine Keskiner, “Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, sayı: 1, s. 22.

⁴⁷ Bkz., Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey Davası*, 2007, No: 1448/04.

program, İslam'ın kök değerlerini esas aldığı iddiasını Ehlibeyt konusunda da yukarıda adı geçen Türk büyükleri konusunda da mezhep adı zikretmeyerek devam ettirmektedir.

4. Kültür ve Laiklik Bilinci: Kültürel motivasyon, toplumsal birliğin tesisi ve sadık vatandaşın inşası için önemli bir araçtır. Bireyin içinde bulunduğu kültürel ortam ve o ortamı oluşturan maddi ve manevi unsurların birey tarafından algılanış şekli, onun kültürel adaptasyonunu kolaylaştırır ya da zorlaştırır. Eğitim, doğuştan kültürün farkında olmayan bireyi, kültürel şahsiyet yapan araçların başında gelmektedir. Çünkü bireyin toplum içindeki sosyal hareketlere aktif bir üye olarak katılımı için sergileyeceği davranışları sistemli bir şekilde öğrenmesi gerekir.⁴⁸ Peki, bu davranışlar nelerdir? Müfredat programları da işte tam bu sorunun olduğu yerde devreye girmekte ve birey için ideal olan kültürel davranışları belirlemektedir. Din derslerinin de bu ideal kültür verilerine göre düzenlenmesi, Türk eğitim sisteminde önemli bir yapısal gerçekliktir.

Bu gerçeklikten hareketle 7. sınıf programının “Din ve Kültür” öğrenme alanında, “Kültürümüz ve Din” başlıklı bir ünite yer almaktadır. Ünitenin açılışında; *1. Kültür ve Kültürün Öğeleri, 2. Dinin Kültürümüz Üzerindeki Etkileri (Dilimizdeki Dinî Motifler; Örf ve Âdetlerimizdeki Dinî Motifler; Musikimizdeki Dinî Motifler; Mimariimizdeki Dinî Motifler), 3. Laiklik, Din ve Vicdan Özgürlüğünün Garantisidir,* gibi alt başlıklar yer almaktadır.⁴⁹

Dini, kültürel unsurlardan biri olarak kabul eden program, “Türkler ve İslamiyet” ünitesinin aksine bu ünite de İslam'ı edilgen değil etken bir unsur olarak dikkate almaktadır. Türk kültürünün oluşmasında İslam dininin rolü dil, örf ve adet, sanat ve mimari gibi maddi kültür unsurlarının oluşmasına etkisi noktasından hareketle değerlendirilmektedir. Açıklamalar kısmında bu durum, “*Ünite süresince İslam dininin kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve âdetlerimiz üzerindeki etkisi gerçeği dikkate alınarak İslam dininin ve bundan kaynaklanan ahlak anlayışı ile örf ve âdetlerin tanıtılmasına ve öğrenilmesine de önem verilecektir.*” şeklinde dile getirilmektedir.⁵⁰ Bu bağlamda birey bilincinin gelişimine ve bunun yanı sıra öğrencilerin toplumsal duyarlılığa ulaşmalarına gayret edilmesi istenmektedir.

⁴⁸ Mustafa Ergun, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yayınları, Ankara 1994, s. 30.

⁴⁹ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 77.

⁵⁰ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 59.

Programda din-kültür ilişkisi ele alınırken devletin rejimini güçlendirecek ve Atatürk'ün laiklik anlayışının kavranmasını kolaylaştıracak hususların da dikkate alınması salık verilmektedir.

Din-kültür-toplum sarmalında Türk kültürünün benimsenmesi; bunun için din unsurundan faydalanılması ve böylece ideal toplum inşası için gerekli vatandaşların yetiştirilmesi hedefi, kendisini programda belirgin biçimde göstermektedir. Burada gayet tabii olarak Türk milletinin değişim ve gelişime açık hale gelebilmesi ve dini değerleri, modern yaşam biçimiyle uzlaştırma bilincine sahip olabilmesi hedefine ulaşmak için dini dışlayan değil, aksine onu değişebilir-gelişebilir kabul ederek laiklikle uzlaşmaya zorlayan bir anlayış bulunmaktadır. Yeri gelmişken programın Atatürkçülük ve Laiklikle ilişkisinin ne olduğuna dair bir iki noktaya daha temas etmekte yarar vardır. Kültür ve din denince maddi ve manevi kültür unsurları akla gelebilir. Ancak programda, esas olarak hukuki ve siyasal bir mevzu olan laiklik unsuru da bu başlık altında ele alınmaktadır. Programda İslam diniyle birlikte en çok zikredilen konu laiklik ve Atatürkçülük konusudur. Programın pek çok yerinde sadece ahlaki ve kültürel konuların değil, aynı zamanda bazı dini konuların dahi Atatürk'e referansla ele alındığını ve onun sözleriyle delillendirildiğini görmek mümkündür. Bunu, Atatürkçülüğün, Türk eğitim sisteminde din derslerinin yer almasını meşrulaştıran bir vasıta olarak telakki edilmesiyle açıklamak mümkündür. Bu öğrenme alanı, programın başında tanıtılırken dile getirilen şu hususları bu bakımdan hatırlamakta yarar vardır: “... Öğrenci, din, vicdan ve düşünce özgürlüğünün güvencesinin laiklik olduğunu; laikliğin, akla ve bilime önem vermesinin önemini anlar ve evrensel değerlerin anlamını kavrar...”.⁵¹ Böylece öğrenci, din dersinde sadece laikliği değil, aynı zamanda onun din, vicdan ve düşünce özgürlüğü için önemli ve vazgeçilmez bir olgu olduğunu da öğrenecektir.

Öte yandan öğrenme-öğretme sürecinde öğretmenlerden, somut kaynaklardan mümkün olduğunca yararlanmaları istenmektedir.⁵² Bu yaklaşımla dinsel fenomenlerin, toplumsal alanda tezahür etme biçimlerinin görerek, hissederek öğrenilmesi mümkün hale getirilmek istenmektedir. Ünitelerde öncelikle verilecek değerler; tarihsel mirasa duyarlılık, sorumluluk, hoşgörü ve bilimsellik olarak

⁵¹ MEB DÖGM, 2010 İlköğretim Programı, s. 18.

⁵² MEB DÖGM, 2010 İlköğretim Programı, s. 59.

ifade edilmiştir.⁵³ Görüldüğü gibi sorumluluk, bilimsellik ve tarih bilinci vurgusu, iyi vatandaş için vazgeçilmez nitelik olmaya devam etmektedir.

5. Dinlerin Evrenselliği Bilinci: Son yıllarda din eğitimi alanında yapılan yurtiçi ve yurtdışı akademik tartışmalar, büyük oranda nasıl bir din öğretimi sorusuna verilecek cevaplar üzerine odaklanmaktadır. Bu tartışmalar içinde toplumların temel dini yapıları dışında kalan din ve mezheplerin öğretimi de önemli bir yer tutmaktadır. Teolojik düşüncede farklı din ve mezheplerle ilgili dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu din ve mezhep anlayışları ve bu anlayışlara uygun din eğitimi modelleri geliştirilmektedir. Bu modellerin Türkiye’de en çok benimseneni, ‘mezheplerüstü din eğitimi’ modelidir. Öteki din ve mezhepler hakkında olumsuz bilgi ve düşüncelere ders kitaplarında yer verilmemesi ve bütün din ve mezhepler hakkında objektif bilgi merkezli ve çoğulcu bir anlayışla müfredatlarda yer açılması üzerinde Avrupa’daki araştırmaların da etkisiyle Türkiye’de artan bir konsensüs oluşmaktadır.⁵⁴ Ancak bu tartışmalar sadece akademik alanda yapılmamakta; siyasal ve ideolojik müdahaleler de zaman zaman programlar üzerinde etkili olabilmektedir. Bu noktada mevcut programda öteki dinler hakkında verilen bilgilerin, oluşturulmaya çalışılan yeni paradigma doğrultusunda yapılandırılıp yapılandırılmadığına bakmak gerekir.

Öncelikli olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programında 8. sınıf ders programının 6 öğrenme alanından birini oluşturan “Din ve Kültür” başlıklı öğrenme alanının, öteki dinler ve dinlerin evrensel öğütlerine ayrıldığını ifade etmek gerekir. Bu da, derslerin 1/6’sına tekabül etmektedir. Bu ünite açılımında alt başlıklar şu şekilde ifade edilmiştir: *1. Din Niçin Evrensel Bir Gerçeklik-tir? 2. Günümüzde Yaşayan Büyük Dinleri Tanıtalım (Hinduizm ve Budizm; Yahudilik; Hıristiyanlık; İslam), 3. Dinlerin ve İslam’ın Evrensel Öğütleri (Doğruluk; Temizlik; İyilik ve Yardımseverlik; Büyüklere Saygı, Küçüklere Sevgi Göstermek; Hayvanlara İyi Davranmak;*

⁵³ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 59.

⁵⁴ Bkz., Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (Düz.), *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, MEB Yayınları, Ankara 2003; İlyas Çelebi (Ed.), *AB Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi: 12, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

*Çevreyi Korumak; Zararlı Alışkanlıklardan Kaçınmak; Başkalarına Zarar Vermemek), 4. Başkalarının İnançlarına Hoşgörülü Olmak.*⁵⁵

Dinlerin evrenselliği, gerekliliği, ortak özellikleri, ahlaki kriterleri vs. gibi dinleri tanımaya dönük içerikler öngören programın temel hareket noktası, hoşgörü kültürü oluşturmaktır. Şöyle ki; ünitenin kazanımlarının ele alındığı açıklamalar kısmında, vatandaşa din olgusunun evrensel bir gerçeklik olduğu bilincinin kazandırılması istenmektedir.⁵⁶ Öğrenci, kendi din, örf ve âdetlerini olduğu kadar, diğer milletlerin din, örf ve âdetlerini de saygı ve hoşgörü çerçevesinde değerlendirebilme becerisi kazanmalıdır. Bu ders aracılığıyla öğrencilerin, dinlerin ortak amaçlarına vakıf olmaları ve evrensel değerleri benimsemeleri de hedeflenmektedir. Liberal toplum anlayışının bir yansıması olarak dünya vatandaşlığı fikrinden izler taşıyan ve 'dini öteki'nin varlığından öğrenciyi haberdar etme amacı güden bu ifadeler, çatışmacı dinsel ilişkilerin diyaloga açılması ve hoşgörü kültürünün yerleşmesi için bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki, açıklamalar kısmının devamında devletin en hassas olduğu konulardan biri gündeme getirilmektedir: Misyonerlik. *"İstismarcı misyonerlik faaliyetlerinin olabilecek olumsuz etkileri hakkında öğrencilerde duyarlılık oluşturulması sağlanacaktır."*⁵⁷

90 | db

Bu cümle, devletin dinsel nedenlerden ziyade ulusal güvenlik kaygıları doğrultusunda bir devlet politikası haline getirdiği ve güvenlik güçlerinin üzerinde hassasiyetle durduğu misyonerlikle mücadelenin okul sıralarında öğrencilere belletilme amacının ve bu yolla onların misyonerlikle mücadelede taraf kılınma çabalarının en açık ifadesidir. Gayet tabii bu anlayışı, dinlerin evrenselliği düşüncesiyle bağdaştırmanın zor olduğu söylenebilir. Ancak tarihsel tecrübeler, misyonerlik faaliyetlerinin sadece dini nitelik taşımadıkları ve fakat kültürel ve siyasal hedeflere göre ülkelerin toplumsal yapılarını ayrıştırma ve ulusal birlik ülkülerinde gedik oluşturma niteliklerinin de bulunduğunu göstermektedir.⁵⁸ Misyoner faaliyetler, eğitim sistemini de kullanmışlardır. Türk ulusu bu gerçeği yabancı

⁵⁵ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 77.

⁵⁶ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 65.

⁵⁷ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 65.

⁵⁸ Mahmut Aydın, "Çağdaş Misyonerlik Yöntemleri ve Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri", *Misyonerlik*, Ş. Gündüz & M. Aydın, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 76.

okullar aracılığıyla tecrübe etmiş bir ulustur.⁵⁹ Dolayısıyla devletin misyonerliğe refleks geliştirmesi doğal sürecin bir neticesidir. Bu refleksin öğretim programlarında ve ders kitaplarında yapılması ise eğitimsel açıdan sorunlu bir tavır gibi görünmektedir. Buna rağmen mevcut haliyle programın aktif ve agresif bir misyonerlik karşıtlığı ve buna bağlı olarak öteki düşmanlığını tahrik edecek olumsuz bir din imajı göze çarpmamaktadır.

Öğrenci, bu ünite de ayrıca dinin evrensel bir olgu olduğunu öğrenmek ve günümüzdeki dinlerin temel özelliklerini bilmek durumundadır. Bu bilgiler, hurafeden ve ön yargıdan uzak bir şekilde ve bilimsellik ve objektiflik göz önünde bulundurularak işlenecektir. Bunun yanında ilahî dinlerin inanç ve ibadet esaslarını tanımak ve onların ahlak konusundaki ortak yanlarını ve evrensel ahlak ilkelelerini fark etmek, öğrenci için öngörülen diğer bir vatandaşlık niteliği olarak programda kendini göstermektedir. Farklı inanç sahiplerine saygı duymak da, bu doğrultuda sahip olunması gerekli bir davranış biçimi olarak kabul edilmektedir.

Ünitenin açıklamalar kısmında belirtilen değer kazanımlarına göre vatandaşın bu ünite de elde edeceği değerler; doğruluk, temizlik, yardımseverlik, sevgi, saygı, doğal çevreye duyarlılık, güzel söz ve davranışlarda bulunmak ve hoşgörüdür.⁶⁰ Hemen hemen bütün dinlerin temel ahlaki kıstasları olan bu noktalar, ahlaklı toplum yaratmak için bütün dinlerin ortak paydaları olduğu gerçeğini de hatırlatmaktadır. Burada öne çıkan en önemli değerlerden birisi kanaatimizce doğal çevreye duyarlılıkla ilgili olanıdır. Küresel ısınma, çevre kirliliği, genetiği değiştirilmiş organizmalar, sağlıksız ve aşırı tüketim gibi gezegeni tehdit eden pek çok hususta öğrencinin bilinçlenmesini sağlamak hedefinin yanında, hayvan hakları, temizlik konularında da bütün dinlerin esas ve uygulamaları referans yapılarak öğrencide duyarlılık geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Sonuç ve değerlendirme

İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programı; toplum, ekonomi, kültür, siyaset ve eğitim alanında meydana gelen gelişmeler doğrultusunda 2010 yılında güncellenmiştir. Program, bu güncellemelerle 2011-2012 öğretim yılında ilk kez uygulanmak-

⁵⁹ Bkz., Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.

⁶⁰ MEB DÖGM, *2010 İlköğretim Programı*, s. 65.

tadır. Bu durum, programın tüm artı ve eksi yönleriyle henüz test edilmediğini gösterir. Ancak sunduğu teorik altyapı ve benimsediği felsefenin değerlendirilebilmesi için test sürecinden geçmesi önemli, ancak zorunlu değildir. Dolayısıyla bu program da her açıdan değerlendirmeye tabii tutulmalıdır. Bu çalışmada, biz programın hedeflediği vatandaş profili açısından bunu yapmaya çalıştık.

Program, her şeyden önce devlet tarafından gerçekleştirilen bir faaliyet için tasarlanmıştır. Bu faaliyet, devletin kendisini ve ideolojisini korumak ve sürekli tazelemek için muhtaç olduğu bir kurum olan okulu ve okulla ilgili her şeyi içine alan eğitim-öğretim faaliyetidir. Bu yönüyle program, içinde devletin resmi söyleminin korunması ve güncellenmesine dönük bir dizi söylem ve içerik barındırmak zorundadır. Nitekim öyledir de. Türk eğitim sisteminin bir parçası olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi için hazırlanan öğretim programı, devletin temel felsefesini içselleştirmiş bireyler yetiştirmeyi ana ilke kabul etmiştir.

92 | db

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin Türk eğitim sistemi içeri-
sindeki hassas konumu halen devam etmektedir. Dersin zorunlu oluşundan hoşnut olmayan ve bu hoşnutsuzluğunu gerek söylemle gerekse hukuki yollara başvurmak suretiyle eylem sahasına intikal ettirerek gösteren belli çevreler bulunmaktadır. Temel vatandaşlık haklarının bu ders aracılığıyla ihlal edildiğini ve çocuklarına böyle bir derse katılım zorunluluğu getirilerek din ve vicdan özgürlüklerinin ellerinden alındığını dile getiren bu çevrelerin eleştirileri, programı hazırlayanların farkında oldukları bir vakıadır. Bu eleştirilere karşı programın, İslam'ın kök değerleri doğrultusunda ve mezheplerüstü anlayışa göre hazırlanmasına özen gösterilmiş; programda teorik olarak öğrencilere herhangi bir dini telkin ya da inanç dayatılmamıştır. Vatandaşlık eğitimi açısından düşünüldüğünde bu durum, önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Devletin, laiklik ilkesi doğrultusunda tüm vatandaşlarına eşit mesafede durduğu ve İslam dininin belli bir yorumunu doğru kabul edip diğerlerini dışlamadığı düşüncesi, programın genel yapısından çıkarılabilecek önemli bir unsurdur.

Programın önemli hedeflerinin biri, milli eğitimin temel amaçlarının gerçekleşmesine katkı sağlamaktır. Bu katkı, özellikle demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış hâline getiren katılımcı bireyler yetiştirme noktasında olacaktır. Ayrıca

vatandaşların ahlak, ruh ve duygu bakımından dengeli ve sağlıklı bir kişiliğe sahip olmaları da programın öncelikleri arasındadır.

Programda insan hakları konuları geçmiş programların aksine daha fazla yer almaktadır. Tabii bu konuda siyasi gelişmelerin etkisi yadsınamaz. AB süreci ve Batı'da son yıllarda artan demokratik vatandaşlık çalışmaları, bu konjonktürün başat belirleyicileridir. Türkiye'nin de yakından ilgilendiği bu sürecin, sadece Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinde değil, bütün eğitim sistemi için daha iyi sonuçlar doğurması mümkündür. Kanaatimizce Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin muhteva ve yöntemlerini belirleyen tek kaynak olması itibarıyla, bu programın demokrasi, eşitlik, insan hakları, çoğulculuk, çeşitlilik gibi konularda daha fazla sorumluluk alması gerekirdi. Çünkü bu haliyle öngördüğü vatandaş profili, evrensel gelişmelerin paralelinde değildir. Dahası erken dönem Cumhuriyet idarecilerinin tasarladıkları vatandaş profilinden hala önemli izler taşımaktadır.

Programda ideal vatandaşın nitelikleri üç boyutta kendini göstermektedir. Bunlardan biri etnik köken, diğeri dini inanç ve sonuncusu da siyasi tutumla ilgilidir. Etnik köken olarak Türk kimliği öne çıkmaktadır. Buradaki Türklük, bir etnik kökeni değil, vatandaşlığı temsil etmektedir. Dolayısıyla etnik farklılıklar, programda hiçbir şekilde dikkate alınmamaktadır. Dini inanç olarak İslam, kök değerleriyle öne çıkmaktadır. Programın bakış açısına göre Türk kültür ve medeniyetiyle içkin hale gelmiş en uygun din İslam dinidir. Türklerin milli kimlik nitelikleriyle Müslümanlığın insanlardan beklentileri örtüşmektedir. Siyasi tutum olarak ise, konunun mihenk noktası, laiklik ilkesidir. Programda vatandaşın vazgeçilmez niteliği olan laiklik, dine karşı olmadığı gibi bizzat dinin öz değerleriyle ayakta kalması için gerekli bir ilkedir. Programda laikliğin anlamlı hale gelebilmesi için Atatürkçülüğün desteğine başvurulmaktadır. Neticede programa hem yüzeysel hem de derinlemesine bakıldığında karşımıza ideal vatandaş olarak Türk, Müslüman ve Laik kimliğe sahip bir birey tasarımı çıkmaktadır. Bu, hem toplumsal, hem dinsel, hem de siyasal alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin genel beklentilerine uygun bir tasarımıdır.

Ancak din öğretiminde evrensel gelişmelerle daha yakın bir ilişki kurulması arzu ediliyorsa, bundan sonra din öğretimi programlarında yapılacak revizyonlarda insan haklarına ve bilimsel değerlere daha duyarlı yaklaşılması gerekecektir. Böylesi bir yaklaşım,

dini ve din eğitimini günlük siyasal tartışmaların dışına çıkaracak ve onun saygınlığını koruyacak önemli bir katkı sağlayacaktır. Zira bu haliyle dinin, ulus ve siyaset üstü özelliğini koruması son derece güç görünmektedir. Din eğitimi, toplumsal sorunlara duyarlı ancak bu sorunları ortaya çıkaran farklılıklar karşısında tarafsız olmalıdır. Din öğretimi programları da bu tarafsızlığın en hassas şekilde korunacağı alan durumundadır.

Kaynakça

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Alfa Yayınları, İstanbul 2001.
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Hasan and Eylem Zengin v. Turkey Davası*, 2007, No: 1448/04.
- Aydın, Mahmut, “Çağdaş Misyonerlik Yöntemleri ve Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri”, *Misyonerlik*, Ş. Gündüz & M. Aydın, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2002, s. 76.
- Ayhan, Halis, “Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1999, Özel Sayı (Cumhuriyet’in 75. Yılına Armağan), ss. 237-254.
- Caymaz, Birol, *Türkiye’de Vatandaşlık*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.
- Cebeci, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, Akçağ Yayınları, 1996.
- Çelebi, İlyas (Ed.), *AB Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi*, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 12, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Doğan, Recai, “1980’e Kadar Türkiye’de Din Öğretimi Program Anlayışları”, *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, MEB Yayınları, Ankara 2003, ss. 611-646.
- Ergun, Mustafa, *Eğitim Sosyolojisine Giriş*, Ocak Yayınları, Ankara 1994.
- Ertürk, Esin, *Ders Kitaplarında Toplum, Yurttaşlık, Vatandaşlık ve Ekonomi Anlayışının Dönüşümü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.
- Kaygusuz, Özlem, “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncüleri; Milli Mücadele Döneminde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Ankara 2005, c. LX, sayı: 2, ss.195-217.
- Kaymakcan, Recep, “Türkiye’de Din Eğitimi Politikaları Üzerine Düşünceler”, *EKEV*, Ankara 2006, c. X, sayı: 27, ss. 21-37.
- Keskiner, Emine, “Bir İnsan Hakları Meselesi Olarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2010, c. XXXVIII, sayı: 1, ss. 5-24.
- Keyman, Fuat & Ahmet İçduygu, “Vatandaşlık, Kimlik ve Türkiye’de Demokrasi Sorunu”, *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye’de Vatandaşlık*, F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 1-25.
- Koç, Ahmet, “Türkiye’de Din Eğitimi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2000, sayı: 7, ss. 277-334
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

- Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (Düz.), *Din öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar (28-30 Mart 2001 İstanbul)*, MEB Yayınları, Ankara 2003.
- Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü, *İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu*, MEB Yayınları, Ankara 2010.
- Sirman, Nükhet, "Aile Yoluyla Vatandaşlığın Kuruluşu" *Küreselleşme, Avrupalılaştırma ve Türkiye'de Vatandaşlık*, F. Keyman, & A. İçduygu (Der.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, ss. 161-196.
- Şen, Furkan, *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Yargı Yayınevi, Ankara 2004.
- Tozlu, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991.
- Üstel, Füsün, *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

